

Andreas Harbsmeier

Šiuolaikinis literatūrinis rezervatas

Pernai Danijoje tapome gana neįprasto ir efektingo literatūrinio įvykio liudytojais. Danų rašytojas Clausas Beckas–Nielsenas apsiskelbė miręs 2001–aisiais. Po metų esą atgimė kaip bevardis meno fabriko *Das Beckwerk* direktorius, o jo misija — tęsti Clauso Becko–Nielseno gyvenimą ir darbus. 2003 m., lydimas performansų menininko Thomo Skade's–Rasmussenso Strøbecho, jis nukeliavo į Iraką, prisidengęs "Nielseno" pavarde ir keldamas sau tikslą įsteigti demokratiją karo niokojamoje šalyje. Kelionės rezultatas — straipsnių laikraščiuose ir TV laidų ciklai.

Vėliau asmuo, praityje žinomas kaip Clausas Beckas–Nielsenas, parašė apie šią kelionę knygą "Savižudiškas misija" (*Selvmondsaktionen*, 2005). 2006 m. abu su Strøbechu vėl išvyko vykdyti panašaus projekto, šį kartą į JAV. 2008–aisiais buvo išleistas "Suverenai" (Suveroenen), pasirašytas Das Beckwerk vardu. Knygoje, kuri pristatoma kaip romanas, daugiausia pasakojama apie Thomą Skade–Rasmusse, joje tarp kitų dalykų aprašomas jo draugo privatus gyvenimas. Skade–Rasmussenas, kuris savo darbus pasirašo taip pat daugybe slapyvardžių, matyt, siekdamas viską dar labiau supainioti, 2009 m. apskundė Das Beckwerk. Pasak jo, žmogus, anksčiau žinomas kaip Clausas Beckas–Nielsenas, išiveržė į jo privatų gyvenimą ir paviešino itin jautrią, grynai asmeninę informaciją. Konfuzas? Ir dar koks! Iš esmės išgalvotas personažas apskundė romano autorių! To Danijoje, o veikiausiai ir niekur kitur, dar nėra buvę.

Das Beckwerk romanas — tai posūkis danų literatūros scenoje. Jis ne tik reiškia, kad literatūrinė erdvė atsiveria platesniam literatūros lauko suvokimui, bet ir rodo bendrą danų literatūros slinkimą "dokumentinės literatūros" link. Ši tendencija ryški ir dabar. Danų rašytojas ir literatūros kritikas Poulas Behrendtas savo knygoje "Dvigubas kontraktas" (*Dobbelkontrakten*, 2006) pavadino tai "estetiniu atsinaujinimu". Literatūros veikalas neapsiriboja grožinės literatūros visata, literatūra įtraukia realybę ir tai sąmoninga strategija, siekiant, kad viešoji erdvė, kurioje veikia autorius, taptų literatūros lauko dalimi. Kitas ryškus pavyzdys yra Knudo Romero romanas "Tas, kuris mirksi, bijo mirti" (*Den der blinken er bange for døden*, 2006), įžiebęs karštą diskusiją. Viena vertus, autorius mano, kad sąvoka "romanas" gina jo meninę laisvę, bet tuo pat metu interviu ir kitur jis viešai teigia, kad knygos turinys yra gryniausia tiesa. Tai sukėlė didelį buvusių autoriaus klasės draugų tame regione, kur vyksta knygos veiksmas, pasipiktinimą.

Kai knyga leidžiama kaip romanas, jos autorius turi laisvas rankas ir gali pavaizduoti realybę kaip tinkamas — meno labai laisvė nevaržoma. Realūs asmenys nėra apsaugomi. Tokia tendencija galbūt labiausiai pastebima kine, jau susukta keletas filmų, priskiriamų mockumentikos (*mock* — iš juokti, pašiepti) žanrui, ir juose žaidžiama šiuo susipynimu. Rašytoja Janne Teller net

parašė romaną "Ateik" (Kom, 2008), kuriame išsamiai nagrinėjama ši problema.

Būtų neteisinga sakyti, kad tai yra pagrindinė danų literatūros kryptis. Veikiausiai tai raida, paskatinta kitų įvykių. Niekam ne paslaptis, kad Danijoje pagrindinį impulsą tam davė vadinamoji Mahometo krizė, kitaip tariant, garsioji pranašų karikatūrų istorija. Diskusijos apie žodžio ir kūrybos laisvę vėl tapo svarbiausia tema. Radikali ir pozityvi žodžio laisvės interpretacija reiškia, kad nėra jokių apribojimų tam, kas iš sakoma meno vardu. Morteno Hartzo Kaplerio filme AFR (2007) apie tuometinį Danijos premjerą Andersą Foghą Rasmusseną buvo panaudotas koliažas, sudurstytas iš TV klipų ir vaidybinių scenų su aktoriais. Filme premjeras pavaizduotas kaip homoseksualas, nors jis toks nėra, ir kaip verkš lentojas, kuris gailisi, kad Danija įsitraukė į Irako karą, nors tai irgi nėra tiesa. Kadangi premjeras žodžio laisvę interpretavo kaip absoliučią, tai reiškia, kad jis negali net komentuoti šito filmo, nes rizikuotų būti apkaltintas, neva elgiasi atvirkščiai, t.y. griebiasi cenzūros.

Kol kas nepasitaikė atvejų, kad koks nors autorius būtų sėkmingai įskūstas dėl žalos, padarytos realiam asmeniui. Rašytojai irgi visada pajėgdavo apsiginti, apeliuodami į kūrybos laisvę. Jei Das Beckwerk byla bus išnagrinėta ieškovo naudai, teisinės to pasekmės sunku net įsivaizduoti. Tai sukurtų precedentą, uždraudžiantį literatūrai būti ją supančios realybės dalimi. Nebent autoriai norėtų rizikuoti, kad teismas užverš kilpą jiems ant kaklo. Tokiu atveju žodžio laisvė būtų esmingai apribota arba (tai priklausys nuo bylos baigties) jai būtų mestas didžiulis iššūkis.

Danijos literatūros scenoje vis dėlto sunku išskirti vieną dominuojančią tendenciją. Lygia greta egzistuoja daugybė konfliktuojančių srovių. Šiame straipsnyje bandysiu ne tik apibūdinti literatūros padėtį Danijoje, bet ir panagrinėti tematiką, klestinčią vidiniuose literatūros verpetuose. Tai ypač svarbu dabar, kai naujos literatūrinės srovės bando nugriauti užtvartas, atirbojusias literatūros lauką nuo platesnės visuomenės.

Didžiojo danų romano paieškos

Danų literatūra jau seniai glaudžiasi literatūriniam rezervatui. Viešojoje erdvėje, kur stengiamasi nuomones apie viską pateikti kuo ilgiau, bet aiškiai ir trumpai, literatūra patiria sunkumų. Sustiprinti jos pozicijas galėtų specialūs literatūriniai dienraščių priedai, bet jų tikslai visiškai priešingi, todėl literatūra neturi jokių galimybių įsiterpti į visuomenines diskusijas. Ji egzistuoja savo uždaroje erdvėje, atsijusi nuo aplink ją vykstančių politinių ir visuomeninių diskusijų. Apie ją irgi diskutuojama siauram rate su panašiu interesu žmonėms, juk ir skaitoma ji vienuose, netrukdam prašaliniams ir be jų kišimosi.

Norvegų autorius Janas Kjørstadas, paklaustas, kokį vaidmenį literatūra vaidina visuomenėje, atsakė trumpai ir aiškiai: jokio. Bent iki šiol ne vaidina. Nors Danijoje rimčiausiu vis dar laikomas introvertiškas literatūros tipas, susijęs tik su formos naujovėmis, — tai trumpi fikciniai intymų santykių aprašymai, — dabartinė tendencija rodo, kad rezervato mentalitetas pamažu keičiasi.

Šiuolaikinėje danų literatūroje dažnai ieškoma politinių įsipareigojimų. Jei poetas eilėraštyje užsimena apie rugsėjo 11-ąją, jį ar ją imama garbstyti kaip ypač svarbų autorių. Retkarčiais net pranašaujamas politinės dimensijos sugrįžimas į literatūrą. Tačiau tokie pareiškimai vargu ar yra teisingi — bet

kuriuo atveju to reikalauti iš literatūros būtų klaida. Literatūros politiš kumo laipsnis priklauso nuo jos recepcijos ir literatūrinių sluoksnių savivokos. Danijos literatūriniam pasaulyje vis dar žaidžiama įprastine prieš prieš a tarp gerai perkamos literatūros, kuria rašytojų elitas automatiškai nepasitiki, ir "aukštosios" literatūros, kuri tarpsta ribotuose elito sluoksniuose, yra garbsta kritiku, tačiau menkai perkama skaitytojų. Laimė, esama išimčių.

Kuri laiką buvo kalbama apie didį šiuolaikinį romaną, kuris įtaigiai perteiktų Danijos situaciją po vyriausybės pasikeitimo 2001 m., kai dešimioji populistinė Danijos liaudies partija (*Dansk Folkeparti*) staiga iš kilo kaip parlamentinė dauguma ir sudarė savo vyriausybę. Tačiau tokių užmojų netrukus atsisakė. Ne todėl, kad nebūtų prasmės diagnozuoti, kokia yra susiskaldžiusios visuomenės savijauta, bet dėl to, kad, išskyrus keletą užsispyrusių autorių ir kritikų, niekas nesieja literatūros su kokia nors prasminga funkcija už jos pačios ribų. Vyriausybės konfrontacija su tais, kurie buvo vadinami "skonio arbitrais", diskreditavo rašytojus ir intelektualus kaip nepajėgius adekvačiai apibūdinti nei danų, nei jų kaimynų. Konfrontacija su "skonio arbitrais" ypač paveikė tuos autorius, kuriuos galėtume vadinti kultūros radikalais, nesvarbu, ar jie patys laiko save tokiais, ar ne.

Foghas Rasmussenas asmeniškai parėmė Jensą Smærupą Sørenseną, kurio romane "Raudonų laiškų dienos" (*Moerkedage*, 2008) akivaizdžiai primenama paties premjero vaikystė. Aprašydamas kelias dviejų šeimų kartas, Sørensenas tarsi numalšino ilgesį tokios literatūros, kuri kalba apie šaknis ir tapatumą. Jis sukūrė naują paradigmą, svarstydamas, kaip iš tradicinės valstiečių visuomenės pereinama į modernią, pasirengusią prisitaikyti prie globalizacijos. Sørensenas nėra nežinomas literatūros sluoksniuose, tačiau menkai žinomas viešojoje sferoje. Nors literatūros bandymai aktyviai ir tiesiogiai veltis į politines diskusijas retai būna sėkmingi, vis dėlto leistina reikalauti arba nors sužadinti ambicijas, kad rašytojai stengtųsi pavaizduoti tą amžių ir pasaulį, kuriame gyvename. Sørensenas tai daro, ir jo romaną kai kas laiko geriausiu atsaku į dešimt metų visus kamuojantį didžiojo šiuolaikinio danų romano ilgesį.

Jakobas Ejersbo yra kitas geras pavyzdys autoriaus, kuris ne tik sugebėjo išreikšti tai, ką daugiau už introvertišką savianalizę, bet ir padarė tai stilingai. Dešimtojo dešimtmėčio danų literatūroje buvo išsivertinusi tam tikra "kūrybinio rašymo mokykla", kurios būdinguosius bruožus išreiškė tokios rašytojos kaip Helle Helle, Christina Hesselhold ir Kirsten Hammann. Jų išvalgos tyrinėjant kasdienybės visatą, ko gero, sveikintinos. Ši srovė, stokojanti prasminio "išsipareigojusių" literatūros svorio, buvo kritikuojama už tai, kad nesiima svarbių, reikšmingų temų ir pernelyg domisi forma. Jos objektas — lyg ir klestinčios šeimoms, kurių nariai nepajėgia patirti nei vedybinio gyvenimo džiaugsmo, nei profesinio pasitenkinimo. Ši pakraipa tokia populiari, kad visos trys autorės sėkmingai verčiasi ir naujajame tūkstantmetyje. Preciziški, distanciją išlaikantys sakiniai, smulkios asmeniškios problemos užtikrina joms naujosios stilistiškai tvirtos srovės lyderių vietą.

Dar vieną žingsnį žengė jaunas rašytojas Janas Sonnergaardas. Jo debiutinis "Radiatorius" (*Radiator*, 1997) buvo neįprastas keliais atžvilgiais: kaip nusivylusios jaunosios kartos ledinis portretas, kandžiai ir ironiška atskleidžiantis ir kartu pateisinantis paties rašytojo kartos "skylėtą" ideologiją, ir kaip ženklas, kad atgimsta apsakymo žanras. Po nepavykusių antrosios "Paskutinis spalio sekmadienis" (*Sidste søndag i oktober*, 2000) ir trečiosios "Aš vis dar bijau Kasparo Mikelio Peterseno" (*Jeg er stadig bange for Caspar Micheal Petersen*, 2003) trilogijos dalių Sonnergaardas išleido debiutinį

romaną "Apie atominio karo svarbą Vilhelmo Funko jaunystės metais" (*Om atomkrigens betydning for Vilhelm Funks ungdom*). Romane pasakojama apie atominės grėsmės egzistencinį poveikį japiams ir pankams devintajame dešimtmetyje, kai kiekviena diena buvo išgyvenama taip, tarsi ji būtų paskutinė.

Rašytojai dažnai skundžiasi, kad danų istorija nebuvo nei tokia įdomi, nei tokia svarbi, kad taptų įkvepiančiu literatūros objektu. Pietinė Danijos kaimynė Vokietija šiuo atžvilgiu yra visiškai Danijos priešingybė. Jei tiesa, kad visa politinė literatūra yra prasta, o visa gera literatūra yra politiška, tai naujojoje literatūroje nesunku rasti kandidatų į literatūrinį kanoną. Viešajai sferai paprasčiausiai jau nusibodo to laukti.

Suprantama, apie šiuolaikinę danų literatūrą diskutuoja daug kas ir įvairiais aspektais, tačiau laikydamiesi paties literatūros rezervato taisyklių. Įsipareigojęs, kritiškas menas seniai pasitraukė iš literatūros plotų ir perėjo į tokius žanrus kaip dokumentinis kinas ir žurnalistika. Žurnalistai, kad taptų profesionalėsi, į realybę bando žvelgti iš literatūrinės perspektyvos, perteikdami niuansus, kurių neįstengia apčiuopti žurnalistiniai žanrai. Tam ypač tinka ta literatūros kryptis, kuri stengiasi įsiskverbti į šiuolaikinę realybę kiek įmanoma giliau. Žurnalistai, kuriems dienraščiuose skiriama mažai vietos, o, atvirai kalbant, jie neturi ir pakankamai laiko, kad įsigilintų, griebiasi knygos formato, stengdamiesi išsamiau papasakoti tikras istorijas.

Tai ir atsakymas, kodėl detektyviniai romanai, daugiausia skandinavų, patiria tokią sėkmę. Detektyvas — tai žanras, kuris labiau nei bet kuris kitas gali netiesiogiai išreikšti socialinę kritiką. Gerai perkami danų autoriai Mortenas Hesseldahlis, Sissel Jo Gazan, Leifas Davidsenas, Janas Stage'as ir Jussi Adler-Olsen galbūt nėra puikūs stilistai, tačiau jų romanai, pavyzdžiui, Hesseldahlo "Aitvarai virš Kabulo" (*Drager over Kabul*, 2007) ir "Naktis dar tik prasidėjo" (*Natten er lige begyndt*, 2009), perteikia tokias svarbias ir aktualias temas kaip islamiškas terorizmas ir socialinė atskirtis. Kone žurnalistine forma pasakojama apie dabarties socialinius konfliktus ir pateikiamas iš tikrųjų kvapą gniaužiantis skaitalas. Tačiau apie šiuos autorius patys literatai diskutuoja retai ir tarsi teisindamiesi — apie juos prabylama tik tada, kai kalbama apie nusikalstamumą kaip reiškinį.

Katastrofos nuojauta

Tad vis dėlto kokį vaidmenį atlieka literatūra? 2008 m. rudenį danų kritikas ir komentatorius Rune Lykkebergas paskelbė negailėstingą laikmečio diagnozę knygoje "Kova už tiesas" (*Kampen om sandhederne*). Viename iš labiausiai per ilgą laiką giriamų ir aptarinėtų jamų nefikcinės žurnalistikos veikalų jis pateikė originalią ir motyvuotą danų politinės aplinkos, pradedant 2001–aisiais, analizę. Vangių Danijos diskusijų fone, vadinamiesiems kultūros radikalams demonstruojant pasitenkinimą savimi ir džiaugsmą dėl tariamo "sistemos pokyčio", tai stulbinamai aštrios išvalgos. Tačiau ypač neišprasta tai, kad vienu pirmųjų analizės objektų Lykkebergas pasirinko literatūrą. Tokie kultūros radikalams priskirtini literatūros šulai kaip Klausas Rifbjergas pateko į kritikos ugnį, o literatūrai buvo sėkmingai sugražinta jos teisė tapti reikšminga laikmečio išraiška, nepavirstant blankia esminių faktų iliustracija. Kitaip sakant, Lykkebergas ištraukė literatūrą iš patogaus rezervato, kai ji aptariama tik literatūros sekcijose ar akademinuose forumuose, ir priminė rašytojams, kad jie turėtų būti bendresnės socialinės raidos ir būsenos diagnostikai. Daniškame kontekste senokai to nebuvo.

Į šiuolaikinę literatūrą braunasi ne tik dokumentinis pradas. Bendrą tendenciją atspindi ir su juo susijusi kryptis, kai sąmoningai manipuliuojama privačiais dalykais. Jauno poeto Lone's Hørslevo neseniai paskelbtas rinkinys simptomiš ku pavadinimu "Nežinojau, ar šie dalykai yra normalūs. Skyrybų eilė raš čiai" (*Jeg ved ikke om den slags tanker er normale, Skilsmissegitte*, 2009) yra geras to pavyzdys. O Nikolajus Zeuthenas savo debiutinio eilė raš čiu rinkinio "Aliejaus laužas" (*Oliebål*, 2009) virš elyje įdė jo nuotrauką, kurioje pozuoja savo virtuvėje su žmona ir vaikais. Rašytojai visada remdavosi savo patirtimi, o literatūros kritikai visada stengdavosi iš ryš kinti bendrumus tarp veikalo herojų ir autoriaus. Bet čia demonstratyvus privatumo viešinimas pateikiamas kaip labai aiški estetinė strategija, todėl toks požiūris vertas atidaus nagrinėjimo.

Ryš kė ja ir kitokios kryptys. Kartų konfliktas, literatūros kritiko Eriko Skyumo Nielseno nuomone, yra vienas iš akivaizdžiausių šiuolaikinės danų literatūros pokyčių. Jakobo Ejersbo romanų trilogija, išleista po rašytojo mirties, yra tarsi tų žodžių patvirtinimas. Bet tai tinka ir palyginti jaunos autorės Julios Butschkows kūriniui "Apropos senelis" (*Apropos Opa*, 2009), kuriame irgi įskeliamas konfliktas su privačia giminės istorija, nes šis romanas susijęs su Julios senelio, SS karininko, patirtimi Vokietijoje. Ejersbo trilogija, kurią sudaro "Tremtis" (*Eksil*), "Laisvė" (*Liberty*) ir "Revoliucija" (*Revolution, visos* 2009), tikėtina, taps pradžia naujo romanų rašymo metodo, kuris siauram danų požiūriui atvers tarptautinę globalios realybės perspektyvą. Sunki egzistencinė drama čia narpliojama ne tik apmąstant individo vietą pasaulyje, bet ir išvedant danų literatūrą į gerokai platesnį — globalų lauką.

Net jei naujasis socialinis atidumas ir dokumentalumo tendencija teikia danų literatūrai vilčių, kad ji atsinaujins, vėl atgaus įkvėpimą ir prarastas pozicijas viešojoje sferoje, kuri gal irgi pagaliau atsikratys unifikuotos stereotipinės mąstysenos, vis dėlto struktūrinės sąlygos tokiai literatūrai rasti yra prastos. Knygų kainos smunka, kartu mažėja net ir taip trokštamų bestselerių paklausa, o tai reiškia, kad vidurinis danų literatūros sluoksnis susiduria su ypač dideliais sunkumais. Ar kaltas knygų kainų smukimas, ar daro poveikį bendra ekonomikos krizė, kol kas sunku pasakyti. Tačiau leidyklos drastiškai mažina darbuotojų skaičių, o kartu mažėja ir leidinių skaičius. Garsioji leidykla Borgen, kuri nuo seniausių laikų leidžia poeziją, sumažino visų žanrų literatūros leidybos apimtį. Visi bando apsidrausti ir juos dėl to kaltinti būtų neteisinga. Tačiau bus liūdna, o ilgalaikėje perspektyvoje net katastrofiška, jei pradės rašytojai, kurių pirmosios knygos buvo prastai perkamos, neteks galimybės išleisti naujų savo kūrinių. Tada, kad ir ką sakytume, atžalynas sunyks.

Tačiau neskubėkime pirma laiko laidoti literatūros. Kaip minėta, danų literatūroje yra pozityvių kryptų, kurias verta išryškinti. Nelaimei, Jakobas Ejersbo mirė, tačiau monumentalūs jo veikalai iki šiol yra puiki išimtis, patvirtinanti taisyklę, kad įmanoma rašyti nuoseklius ir turiningus veikalus apie pasaulį, didesnę nei Daniją. Clausas Beckas–Nielsenas, laimei, mirė tik fikcinėje savo visatoje ir iki šiol yra puikios sveikatos, nors gerklę veržia jam iš kelta byla.

"Nesantuokiniai" ryšiai tarp naujų literatūros formų ir rašytojų noras pasakyti kai ką svarbaus viešojoje sferoje, ištrūkus iš patogaus, bet apriboto rezervato, teikia vilties, kad literatūra sieks šio to daugiau, negu vien išguldyti popieriuje autoriaus išgyvenimus ir būti pripažinta siauroje literatūrinėje aplinkoje.

Published 2010-02-25

Original in Danish

Translation by Almantas Samalavičius

Contribution by Kultūros barai

First published in *Kultūros barai* 1/2010

(c) Andreas Harbsmeier / Kultūros barai

(c) Eurozine